

DEVLETLER HUKUKU TÜRK ENSTİTÜSÜNÜN KURULUŞU [1]

Prof. Dr. Nihat ERİM

Bütün insanlığı, yakın ve uzak tesirleriyle, kasıp kavuran, eşi ve benzeri görülmemiş, bir harb devam edip giderken, Devletlerarası hukuku üzerinde işlemek, onu derinleştirmek, yapmak amacını güden bir enstitü açmak, hattâ sadece Devletlerarası hukukundan bahsetmek, bazıları için, realite âleminde uzaklaşıp hayaller içine dalmaktan başka bir mâna ifade etmeyecektir. Onlara göre, harb Devletlerarası hukukunun iflâsıdır, bu hukukun fiili hiçbir tesiri olmadığını gösteren bir hâdisedir.

Bu düşüncede olanlar iki bakımdan yanılmaktadırlar: evvelâ, harb, Devletlerarası hukukunun, diplomasinin sahnede büsbütün çekilerek yerini silâha terk etmesi demek değildir. Harb esnasında, insanlığın barbarlık çağlarında görülmüş olan, lüzumsuz şiddet tedbirlerine baş vurulmasını önleyen harb hukuku kaideleri, bizzat muharipler arasında dahi harb halinin hiçbir kayıt tanımayan *homo homini lupus* kaziyyesini bütün dehşetiyle hükümran kılan, bir «*tabiat halii*» olmadığını ispat etmektedir. Muhariplerin harb dışında kalmış devletlerle olan münasebetleri ise Devletlerarası hukukunun bugüne kadar tekevvün etmiş kaide ve taamülleri çerçevesi içinde devam edip gitmektedir. Bununla beraber her yeni harbde olduğu gibi bu harpde de gerek biraraflar, gerek muharipler evvelce raslanmamış, doktrinde münakaşası yapılmamış hâdise ve vaziyetlerle karşılaşmaktadırlar. Devletlerin böyle emsali cereyan etmemiş vakıalar karşısındaki tatbikatı ise, adalet, hakkaniyet, insanlık duygularından ilham alma, milletlerarası topluluğun müşterek iyiliğine uygunluk derecelerine göre, yarın nazariyeciler tarafından tebciil veya takbih edilecek ve bu suretle ortaya yeni kaideler çıkacak, milletlerarası münasebetler bir nebze daha hukukileşecektir. Diğer taraftan diplomasi her zamanki ince ve pek çok maharet istiyen rolünü, içinde bulunduğu şartların aşırı güçlüğüne bakmıyarak, sabır ve temkinle oynamakta devam ediyor: harbi bir an önce sona erdirmek için muharipler arasındaki

[1] Bu yazı Enstitünün Hariciye Vekilimiz sayın Numân Menemencioğlu tarafından açılması tarihi olan 14 Mayıs 1943 tarihini hemen takibeden günlerde kaleme alınmıştır.

menfaat zıddiyetlerini ortadan kaldırmak, alevlenen ihtirasları teskin etmek, harb sonrası devresinin kin ve nefretin elektrikleirdiği asabi-yet âlemi ve yeni bir intikam için hazırlanış çağı olmasını önlemek, ve en nihayet ateşin dışında kalabilmiş olan memleketleri sonuna kadar masun kılmak... İşte, insanları idare etme sanatının, siyasetin, bu en ziyade sanat olan şubesinin, diplomasinin, harb esnasındaki vazifesi.

İkincisi, mademki Devletlerarası hukuku harbe mâni olamıyor, zorbalığın önüne geçemiyor, kuvvetin yerine adaleti hükümran kılamıyor, şu halde bu hakiki bir hukuk değildir ve Pascal'ın meşhur hicvini tekrar ederek: mademki adalet kuvvetli olamıyor, öyle ise kuvvetin âdil olduğuna hüküm edelim demek de yanlıştır.

Devletlerarası hukukunun henüz iç hukuk kadar müessir olmadığı aşikârdır; devletleri hukuka daima bağlı kalmaya mecbur edecek kadar kuvvetli müeyyidelerden henüz mahrum bulunuyoruz, bunda da şüphe yok. Fakat bu müşahede Devletlerarası hukukunun hiç müessir olmadığını, müeyyidesiz bir kaideler heyeri mecmuasından ibaret bulunduğunu iddia eylemeyi haklı kılamaz. Bu mülâhazalar bizi, iç ve dış, umumiyetle hukuk üzerinde durmaya sevk ediyor.

Hukuk ne dir? *Omnis definitio periculosa*. Her tarif tehlikelidir. Filhakika hukukun, türlü felsefi görüşlere dayanılarak, birbirinden çok farklı tarifleri yapılmıştır. Fakat üzerinde herkesin birleştiği çok umumi bir tarife göre: hukuk bir içtimai hayat kaidesidir. Nerede cemiyet varsa orada hukuk vardır. Romalıların dediği gibi: *Ubi societas ibi jus*. Bu ka-ziyyenin aksi de doğrudur: hukuksuz cemiyet olamaz. Bir yerde ki hukuk yoktur, orada muntazam ve ahenkli bir beraber yaşamaya imkân yoktur, orada anarşi hükümandır.

Bugün milletlerarası bir topluluğun, bir cemiyetin mevcudiyeti münakaşa kabul etmez bir hakikat olduğuna göre, bu milletlerarası cemiyetin kendisine mahsus bir hukuk nizamı bulunduğu da muhakkaktır. Ancak Devletlerarası hukuku adı verilmiş olan bu kaideler manzumesi, muayyen bir devletin iç hukuku kadar tekemmül etmiş, müessiriyet kazanmış değildir. İki hukuk şubesi arasındaki bu farkın izahını umumiyetle hukukun tekâmül ve inkişaf tarihinde bulmak mümkündür. Hukukun müessiriyet sahası çok yavaş genişlemiştir. Son sosyolojik araştırmalar neticesinde en eski insan topluluğu olan ve «*promüscuité*» halinde yaşayan «*hordes*» sürüden maderşahî, pederişahî ailelere, sonra «*clan*» ve «*gens*» e, daha sonra «*cité*» ye geçişin ne kadar uzun bir zamanda vuku bulduğu ilmî hakikatler arasında yer almıştır. Hele bugünün modern devleti merhalesine varmadan önce insanların ne elim ıstıraplar çeştiği

malûmdur. Diğer taraftan şahsi öc, «göze göz, dişe diş» sisteminden, uzlaşma, ödeşme» (compromis, compensation) usulüne geçmek için yüzlerce yıl beklemek lâzım gelmiştir. Roma şahsan öc alma usulünü terk edip bir üçüncü şahsın hakemliğine boyun eğme merhalesine yedi asırda geçilebilmiştir. Yavaş da olsa hukuk ilerilemeye devam etmiş, ve en nihayet devrimizde muayyen bir câmia içerisinde «hukuka tâbi devlet» sistemine ulaşılmıştır.

Modern devlet dediğimiz siyasi tavazzu tekâmülün sonu olmamıştır. Bilâkis, teşkilâtında ve hukukunda çok incelmış olan devletler ortaya çıktıktan sonra, ilerileme hızlanmıştır. Devletler kendi sınırları içine kapanıp kalmamışlar, diğer devletlerle temasları sıklaştırmışlardır. Günden güne artan bu biribirine bağlılık iradî bir hareketle değil, fakat esyanın tabiatından doğan bir zaruretle vuku bulmuştur. İnsanın, Aristot'un dediği gibi, içtimai bir mahlûk oluşu, onu mütemadiyen kendi hemcinslerini aramaya, onlarla işbirliği yapmaya sevk eden, tesirinden kaçınılmaz bir âmildir. Milletlerarası bir topluluk, bir cemiyet biz istesek de istemesek de insan tabiatının zaruri bir neticesidir. Henüz Wolff'un tahayyül ettiği *civitas maxima* ya ulaşmış olmaktan çok uzak bulunuyoruz; böyle bir dünya cumhuriyeti belki de daima en tatlı bir insanlık ideali olarak kalmaya mahkûmdur. Fakat milletlerarası münasebetlerin inkişaf seyri, dış hukukun, iç hukuktan çok daha süratle tekâmül ettiğini göstermektedir. İlkçağda bugün anladığımız mânada bir Devletlerarası hukukunun mevcut olup olmadığı münakaşasını bir tarafa bırakır, ve yalnız son on beş asrın tarihini göz önünde tutarsak Devletlerarası hukukunun âkıbeti hakkında kötümserliğe değil, bilâkis istikbal için pek müsait tefsirlere yer vermemiz icabeder. Devletlerarası münasebetlerin her sahada kaydettiği gelişme üzerinde durmak bizi çok uzaklara götüreceğinden bir iki misal ile iktifa edelim: milletlerarası tahkimi ele alalım. Devletlerarası hukukunun gayelerinden biri de devletlerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları mümkün meritebe önlemek, fakat her hâlde sulh yolu ile ve adalet ve hakkaniyet üzere halletmek olduğuna göre, milletlerarası tahkimin ve kaza müesseselerinin inkişaf derecesi bu hukukun tekâmülü hakkında fikir verebilecek en emin kaynak sayılmalıdır. Bu bakımdan ihtilâfları hakem vasıtasıyla hallettirme usulünün son 150 yılda kattettiği mesafe istikbal için büyük ümitler beslememizi haklı kılacak mahiyettedir: Amerika Birleşik Devletlerinin milletlerarası âlemde yer almasından ve Fransız ihtilâlinden sonra, devletler, ihtilâflarını hakeme daha sık havale etmeye başlamışlardır. Jay muahedesinin tathika başlandığı tarihi (1798) mebdâ olarak alırsak, Daimî Adalet Divanının kurulmasına kadar geçen zamanın ilk yetmiş yılında, senede bir vaka; bunu takibeden çey-

rek asırda, senede üç vaka, nihayet son on beş yılda ise, senede dört vaka hakeme havale olunmuştur. Hakeme baş vuran devletlerin sayısı itibarıyla kaydedilen terakki de dikkati çekmeye lâyıktır: ilk devrede 74 yılda 50 devlet, ikinci devrede 27 yılda 33, üçüncü devrede 15 yılda 42 devlet. [1] Lahey Milletlerarası Daimî Adalet Divanı çalışmaya başladıktan sonra ise, gerek bizzat divan, gerek akdolunan mahsus uzlaşma ve hakem muahedeleri mucibince kurulan komisyonlar ve hakem mahkemeleri tarafından sulhan halledilen anlaşmazlıkların sayısı daha önceki devrelerle kıyas edilemeyecek kadar artmıştır.

Hukuka bağlılıkları üstün bir dereceyi bulmuş olan cemiyetlerde mahkemeler daimîdir ve onlara müracaat mecburidir. Daimîlik ve mecburilik hakiki bir mahkemenin iki ana vasfıdır. 1899 ve 1907 Lahey konferanslarında bu iki şartın da tahakkuk ettirilmesine nasıl çalışıldığı, ve fakat ne birinci ne de ikinci şartın elde edilemediği malumdur. 1899 da kurulan Daimî Hakem Divanının, isminden başka hiçbir şeyi daimî değildi. 1907 de kurulan Milletlerarası Ganaim Mahkemesi hem daimî hem mecburi olacaktı, fakat bu da 1909 Londra Deniz Beyannamesiyle beraber suya düştü. Ancak Milletler Cemiyetinin teessüsünden sonradır ki Lahey Milletlerarası Daimî Adalet Divanının faaliyete geçmesiyle hakikaten daimî bir kaza uzvuna kavuşmuş olduk.

Mecburilik? Adalet Divanı statüsünün 36 ncı maddesinin derpiş ettiği mahdut mecburilik hesaba katılmazsa, bu henüz erişilmemiş bir hedef vasfını muhafaza etmektedir. Mamafih birçok merhalelerin kısa zamanda aşılması olduğu göz önünde tutulursa bu sonuncu merhaleye de, önümüzdeki devrede varılacağı söylenebilir.

Taazzuv etmiş bir cemiyetin kemal derecesini gösteren en bâriz alâmetin *daimî ve mecburi* bir mahkeme teşkilâtına malikiyet olduğunu düşünerek, milletlerarası topluluğun ve bu topluluğu yaşatan hukuk nizamının geri bir cemiyet ve geri bir hukuk sistemi teşkil etmekten çok uzak bulunduğunu ifade etmek için tahsisan bu noktayı tebarüz ettirmekte faide gördük, yoksa aynı gelişmeyi milletlerarası münasebetlerin her sahasında müşahede eylemek kabildir. Meselâ daimî elçilikten ihdasından sonra başlamış olan devamlı ve muntazam münasebetlerin takibelediği istikamet ulaşmak istediğimiz hedeften çok uzak olmadığı-mıza hüküm ettirecek kadar mânalıdır: büyük küçük üç yüzden fazla hükümdarın mümessillerini bir araya toplamış olan Vestfalya kongresinden sonra, gitgide sıklaşan toplantılar; XIX uncu asırda ilk daimî teşkilât nünuneleri, Mukaddes İttifak ve Avrupa Konseyi; nihayet Millet-

[1] N. Politis, *Justice internationale*, s. 34, (1924).

ler Cemiyeti. Bu sonuncu teşekkülün kendisinden beklenen bütün hizmetleri başaramadığını içinde bulunduğumuz facia, muharip gayri muharip herkese bütün acılığıyla duyurmaktadır. Fakat unutmamak lâzımdır ki, büyük ve küçük farkı gözetmeksizin, bütün milletleri sine-sinde toplıyacak böyle bir müessese, bundan bir asır önce yalnız fikir adamlarının hayalinde yaşıyordu. Emeric Crucé'den, Pierre Dubois'dan, Abbé de St. Pierre'den, Kant'tan, XIX uncu asrın sulhçularından geçerek, mareşal Smuts'un projesinde yer alıncaya, W. Wilson'un on dört noktasından birini teşkil edinceye kadar; hayal âleminden vakıalar âlemie geçişin uzun mesafesinin bin bir zahmetle aşılabildiğini hatırlamalıyız. Beşerin her eseri gibi, Milletler Cemiyeti de ıstıraplar içinde doğmuştur. Onun daha ilk fiili tecrübeye hiç kusursuz işlemlerini beklemek doğru değildir. Cemiyet Misakında yer bulmuş olan hedefe, dün olduğu gibi, yarın da ancak bütün milletlerin, bütün devlet adamlarının ve bütün ilim adamlarının müşterek gayretleriyle ulaşılacaktır.

Devletlerarası hukukunun iflâs ettiğini zannedenler, ana hatlarını kısa işaretlerle belirtmeye çalıştığımız Milletlerarası Cemiyetinin tekâmül seyirini bir daha dikkatle gözden geçirmelidirler. Her bakımdan gelişmekte olan bir hukukun, zamanın geçici ihlâllerinin tesiri altında kalarak, iflâsından bahsedilebilir mi? 1914—1918 harbi esnasında da tıpkı bugünkü gibi, devletler arasında hakka dayanan bir nizamın kurulmasına imkân olmadığını söyleyenler olmuştu. 1918—1939 devresinin milletlerarası hayatı bu düşüncede olanlara hak vermiş midir? Sathi bir görüş bu suale evet cevabını verdirebilir. Fakat hâdiselerin derinliğine nüfuz edince hakiki vaziyetin bambaşka olduğu görülür. Milletler binlerce yıllık tarihlerinde ilk defa geçen harbden sonra müşterek menfaatlerini alâkadar eden meseleleri hiç ara vermeden devamlı bir surette beraberce incelemişler, beraberce hal suretleri aramışlar ve çok defa da bulmuşlardır. Milletler Cemiyetinin içtimai ve iktisadi sahadaki başarıları, milletlerarası şimme hizmetlerinin sayısının günden güne artması bu görüşe hak kazandıran olaylardandır.

Esasen Talleyrand'ın dediği gibi «Sümgü ile her şey yapılabilir, fakat onun üzerine oturulamaz». Binaenaleyh Kant'ın iddia eylediği gibi milletlerarasında «harb hali» tabii bir hal değildir. Sulh, muntazam mü-nasebetler devamlı ve tabiidir. Mesele bunları en iyi bir tarzda düzenleyebilmektedir.

Bu ikinci dünya savaşından sonra da insanlık yeni ilerlemeler kaydedecektir. Hukukun her şubesinin hem inşasında hem tatbikında nazariyecilerle siyaset adamlarının mesuliyetleri pek büyüktür. Duguit'nin de-

diği gibi, onlar kütlelerin yolunu aydınlatan meşalelerdir. Geçen sulh devrini tanzim eden devlet adamları vazifelerini gereği gibi başarabilselerdi, şimdi belki bu facianın şahidi olmazdık.

Devletlerarası hukuku sahasında nazariyeci ile devlet adamı, diğer her hangi bir hukuk şubesinde olduğundan çok daha ziyade biribirinin yardımcısıdır.

Yukarda milletlerarası topluluğun henüz inkişaf halinde bulunduğuna işaret eylemiş ve bu gelişmenin iç hukukun oluş seyrinden daha süratli olduğunu kaydetmiştik. Bu mutlu netice en büyük kısmıyla nazariyecilerin eseridir. Devletlerarası hukuku ilminin on beşinci asrın sonunda beliren ilk mübeşşirlerinden, İspanyol ilâhiyatçıları Suarez, Vitoria'dan sonra, XIII üncü Louis'nin dediği gibi, «Hollanda'nın mucizesi» olan Hugo Grotius kurmuş ve haklı olarak «Devletlerarası hukukunun babası» unvanı ile yadedilmiştir. Grotius'den sonra, her ikisi de ona bağlılık iddia eden pozitivist ve rasyonalist cereyan, kâh biri, kâh diğeri üstünlük kazanarak zamanımıza kadar akıp gelmiştir. Bir tarafta, Zouch, Bynkershock, Moser, Kohler, hattâ Savigny, Bentham, Stuart Mill; diğer tarafta Pufendorf, Wolff, Vattel bu iki mektebin belli başlı simaları olarak beliriyorlar.

Bu iki cereyan arasındaki doktrin zıddiyeti ne olursa olsun, Devletlerarası hukukunun inkişafına her birinin başka bakımdan hizmet ettiği ne şüphe yoktur. Pozitivistler, devlet iradesini hiç hesaba katmak istemiyen müfrit tabii hukukçuların aşırı rasyonalizmini frenlemişlerdi. Rasyonalistler hukuku hakiki kaynağının, idare edenlerin keyfî ve mutlak iradelerinde olmadığını ispat ederek beşerî iradeden müstakil bir adalet mefhumu üzerine dikkati çekmişlerdir. Tamamen spekülâtif bir mahiyet arz eden nazari münakaşaların akisleri zamanla devlet adamları, diplomatlar, münevverler arasında yayılarak devletlerin tatbikatına esas olan kaidelere ilham vermiş ve böylece Devletlerarası hukuku durmadan tekemmül etmiştir.

XIX uncu asra kadar münferit bir surette çalışan nazariyeciler, geçen asrın ikinci yarısından sonra muhtelif ilim cemiyetleri teşkil ederek hukuk kaynağı olan doktrinın kıymet ve kudretini artırmışlardır. Institut de Droit International'in yıllık toplantılarında müzakere ve münakaşa mevzuu olup karara bağlanan meseleler hükümetlerin mümessillerinden mürekkep resmî kongre ve konferanslara ilham kaynağı olmuştur. Lahey sulh konferanslarında elde edilen neticede Devletlerarası hukuku enstitüsünün payı büyüktür. Bu ilk teşekkülden sonra Amerika

Devletlerarası Hukuku Enstitüsü, Milletlerarası Hukuk Birliği, Milletlerarası Diploması Akademisi, Lahey Devletlerarası Hukuku Akademisi, Paris Hukuk Fakültesine bağlı Milletlerarası Yüksek Tetkikler Enstitüsü, Cenevredeki Milletlerarası Tetkikler Enstitüsü gibi hepsi Devletlerarası hukukunun inkişafına, yayılmasına, yükselmesine hizmet amacı güden yüksek ilim merkezlerinin kuruluşu birbirini takibetmiştir.

«Devletler Hukuku Türk Enstitüsü» de bunlara katılmaktadır. Bir zamanlar Osmanlı imparatorluğunun bütün devletlere üstün bir mevkie yükseltmesinden sonra başlayan tevakkuf devrini perde perde açılan bir düşüş devri takibetmiş ve bir atıfet, üstünlüğün verdiği âlicenaplık duygusunun neticesi, bir lütuf olarak verilen imtiyazlar, kapitülasyonlar, o bedbaht ve karanlık zaaf devrinde devletin hükümranlığını en hassas noktalarında tahdideden, zincirliyen bir engel haline sokulmuştu. Eş kabul etmiyen üstünlük yerine müsavat değil, menfi istikamette müsavatsızlık kaim oldu. Diğer medeni milletler arasında tatbiki âdet olan kaide-ler bizden tam iki asır esirgendi. Hükümranlığın ayrılmaz bir cüzü sayılan «kaza hakkı» na bile sahip değildik. Paris Muahedesinin bir mânaya göre kapitülasyonları ilga etmiş sayılması lâzım gelen hükümleri dahi hükümsüz kaldı.

Nihayet, başkalarının olduğu gibi kendi millî istiklâline de şuurla bağlı olan millî Türk Hükümeti, Lozan Muhakemesine «kapitülasyonlar kâffe nokta-ı nazardan mülgadır» hükmünü koydurmakla bu elim vaziyete nihayet verdi. Şimdi artık başkalarından üstün olduğunu iddia eylemiyen, fakat hiç kimseden de aşağı görülmeye asla tahammül edemiyen bir yeni Türk Devleti milletlerarası topluluğa katılmış bulunuyordu. Bütün gözler ona çevrilmiş, acemisi olduğu garp hukuk âlemine intibak edip edemiyeceği merakla soruluyordu. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 1923 ten 1943 e kadar daima aynı istikamette yürümüş olan siyaseti ile büyük küçük, uzak yakın, hemen istisnasız, bütün milletlerin takdir ve hayranlığını kazanmıştır. «Yurtta sulh, cihanda sulh» düstürü ile veciz bir surette belirtilen bu ana istikamet, yeni Türk Devletinin ebedî tarihinde en kıymetli bir insanlık vazifesinin ifası yolunda atılan adımların ifadesi olarak daima tebci edilecektir.

Nazariyecinin gayesi ile devlet adamının bilfiil tatbik edeceği siyaset arasında az çok bir fark görülmesi hiçbir zaman ayıplanmamıştır. Fakat Türkiyenin yirmi yıldır idame ettiği milletlerarası münasebetleri inceden inceye gözden geçirildiği zaman nazariyeciler tarafından da takdirle karşılanması gereken bir neticeye varılmaktadır.

İşte Lozan'da medeni milletler ailesi içine müsavi haklarla katılan yeni Türk Devleti böyle devlettir. Tatbikatta daima insanlık için hayırlı bir rol oynamış ve oynamakta olan Cumhuriyet hükümetlerinin gayretlerine müvazi olarak ilim sahasında da enstitümüz çalışacaktır. İnsanlık câmiası içinde ileri kültür topluluklarına has olan kesif ilmî faaliyet memleketimizde de yavaş yavaş yer almaktadır. Devletlerarası hukuku sahasında artık bizim de başkalarına öğretecek bilgilerimiz vardır. Munhasıran «alıcı» olmaktan çıkıp «verici» olmanın zamanı gelmiş bulunuyor. İlim sahasında, hakiki ve köklü ilerleme fikir ve vesika mübadelesiyle olur. «Devletler Hukuku Türk Enstitüsü» bu karşılıklı faaliyetin mihrakı olmak amacı ile kurulmuş bulunuyor. Onu en büyük ümitlerle selâmlar ve en sıoak temennilerimizle karşılarız.

Prof. Dr. Nihat ERİM